

УДК: 159.964.21

К 56

Зоряна КОВАЛЬЧУК

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ КОНФЛІКТИ У ДІАДІ ВИКЛАДАЧ – СТУДЕНТ ВНЗ

У статті розглядається специфіка соціально-психологічних конфліктів у діаді викладач – студент ВНЗ. Показано відмінність між конфліктами, які зароджуються між викладачами й студентами, і конфліктами, які відбуваються у школі між вчителями та учнями. Аналізуються джерела виникнення конфліктів, розглядаються їхня класифікація та типологія: конфлікти, що виникають у процесі навчальної діяльності, “конфлікти очікувань”, “конфлікти особистісної несумісності”.

Ключові слова: *конфлікт, міжособистісне спілкування, викладач, студент ВНЗ, типологія конфліктів, педагогічна діяльність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Будь-яка людина впродовж свого життя не раз натрапляла на суперечності, які іноді набували характеру конфлікту. Поле дії конфлікту широке і багатогранне. Воно включає внутрішнє психологічне життя людини, її взаємини з іншими, міжгрупові взаємодії та стосунки соціальних прошарків, класів, держав. Зважаючи на це, конфлікти вивчаються на різних рівнях: психологічному, соціальному, соціально-психологічному.

Є велика кількість робіт, присвячених міжособистісним конфліктам. Дослідженням міжособистісних та міжгрупових конфліктів займалися: В.В. Авраменкова [6] – видами та типами конфліктів, А.Я. Анцупов [1] – загальними питаннями конфліктології, В.І. Добриніна [2] – соціальними конфліктами у вищій школі, І.М. Кухтевич [2] – розв'язанням конфліктів у вищій

школі, Л.В. Сімонова [4] – шляхами розв’язання конфліктів, Р.Х. Шакуров [8] – психологією міжособових стосунків і конфліктів.

Незважаючи на значну кількість досліджень, проблема міжособистісного конфлікту вивчена недостатньо. На сьогодні немає загальноприйнятого визначення конфлікту. Хоч у структурі конфлікту можна виділити елементи, які трапляються практично в усіх авторів, немає однозначного трактування їхньої ролі в міжособистісному конфлікті; відсутнє єдине розуміння динаміки конфлікту; недостатньо зрозуміло визначена роль емоцій, що виникають у конфлікті і супроводжують його; не в повному обсязі висвітлені питання динаміки сприйняття сторонами один одного в ході конфлікту і чинники, що впливають на це сприйняття. Для західних дослідників характерне вивчення “штучних” конфліктів, створених у лабораторії, а не реальних конфліктів у колективах. Звідси відразу ж виникає питання про практичне застосування отриманих результатів. Досліджень особливостей конфлікту у ВНЗ між викладачами і студентами практично немає, бо ця галузь освіти має особливу специфіку і не завжди тут можна застосувати результати, отримані в середній школі. Переважна більшість конфліктів проходять повз психологічні служби. В основному конфлікти розв’язуються самими учасниками конфлікту або із залученням “третьої” сторони: кафедри, деканату тощо. На психологічну консультацію приходять лише ті студенти, у яких міжособистісний конфлікт переріс у психологічну травму. Отже, сказане зумовлює вибір теми нашої статті – “Соціально-психологічні конфлікти у діаді викладач – студент ВНЗ”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення нерозв’язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. А.Я. Анцупов, Л.І. Шипілов, розглядаючи педагогічні конфлікти, вказують на їхні особливості, пов’язані із специфікою навчальної діяльності, відмінністю у статусі та віці взаємодіючих сторін [1, 233]. Ми цілком погоджуємося з цією думкою, тому що міжособистісні конфлікти в діаді викладач – студент разом із загальними характеристиками мають свої специфічні особливості.

У психології виділяють два підходи до вивчення педагогічних конфліктів. Один із підходів (автор Е.І. Крішбаум), фокусує увагу на передачі досвіду в розв'язанні конфліктів передовими педагогами, опис вдалих рішень конфліктних ситуацій, але усе це без аналізу загальних закономірностей виникнення динаміки конфліктів [3,36]. У роботах другого підходу, зокрема Л.В.Сімонової, представлено аналіз, загальні закономірності виникнення, розвитку, способів розв'язання і попередження конфліктів. Так, автор, провівши аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури, зробила висновок, що практичні дослідження конфліктів розвиваються у двох напрямках: вивчення конфліктів у системі “учень – учень” і в системі “учитель – учитель” [4, 37].

Робіт, присвячених вивченню конфліктів у ВНЗ, недостатньо, перенесення ж результатів досліджень конфліктів у школі на ВНЗ викликає певні труднощі [5, 37]. Ці труднощі пов'язані з тим, що типи діяльності в учасників взаємодії залишаються тими самими (педагогічна й навчальна діяльність), проте змінюється багато інших характеристик [8, 67]. На думку Р.Х. Шакурова, змінюється організація навчального процесу, змінюється статус сторін: викладач і студент ВНЗ мають дещо інші статуси у суспільстві, на відміну від учителя та учня школи. С.Д.Смірнов доповнює думку попереднього автора і звертає увагу на те, що “змінюються психофізіологічні характеристики студента, він, на відміну від учня школи, є дорослою, повнолітньою людиною. Як наслідок, – міняються стосунки й очікування сторін між викладачем і студентом” [5, 93]. Ми погоджуємося з цими тезами, оскільки автори представили особистість у комплексі її характеристик – індивідних та особистісних.

Переважна більшість конфліктів проходять повз психологічні служби. В основному конфлікти розв'язуються самими учасниками конфлікту або із залученням “третьої” сторони: кафедри, деканату тощо [6,145]. Наша практика збігається з цією думкою – на психологічну консультацію приходять лише ті студенти, у яких міжособистісний конфлікт переріс у психологічну травму.

На думку Е.І. Крішбаума, загалом педагогічний процес від початку має задану йому “конфліктогенність”. По-перше, педагогічний процес характеризується ролевою і позиційною

асиметрією його учасників [3, 44]. Це виявляється у тому, що викладач і студент перебувають в єдиній системі громадських стосунків, реалізують їх по-різному: для одних педагогічний процес виступає як професійний вид діяльності, для інших – як навчальна діяльність [3, 45].

Друга особливість пов'язана з відмінністю у ролях: одній категорії учасників приписується роль носія соціально значущого досвіду, соціально цінних якостей і здібностей, а за іншою категорією закріплюється роль потенційного реципієнта цього досвіду. Доповнюючи цю думку, Л.В. Сімонова пише, що “результати дослідження Д. Джемісона і К. Томаса показали високу міру нерівного розподілу влади між учителями і учнями і переважного використання педагогом примусових, авторитарних тактик” [4, 21]. На нашу думку, одним з напрямів профілактики можливих конфліктів ми пропонуємо шляхи того, що балансує владу: як залучення учнів до шкільного і класного управління, так і розширення самоврядування у ВНЗ.

Стосовно проблеми виникнення конфліктів у системі “викладач – студент” варто прислухатися до міркувань М.Е. Зеленова: окрім рольових асиметрій, відмінності між викладачем і студентом часто зумовлені приналежністю до різної субкультури, психофізіологічними особливостями, властивими різному віку, індивідуальними особливостями онтогенезу [6,123].

Отже, наукових розвідок стосовно соціально-психологічних конфліктів достатньо, проте ця проблема не розглядається під кутом зору діади викладач – студент ВНЗ.

Це свідчить про очевидну суперечність між потребами практики у способах і методах регулювання конфліктів у ВНЗ і відсутністю в сучасній науці досліджень і розробок, необхідних для задоволення цих потреб.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Метою статті є розкриття сутності соціально-психологічних конфліктів між викладачем і студентом ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Характеризуючи педагогічну діяльність, Е.І. Крішбаум виділяє в ній низку особливостей. Робота педагога, незважаючи на те, що належить до соціономічної діяльності (за класифікацією видів діяльності

Е.Н. Клімова), здійснюється індивідуально, як робота одинака [3, 48]. Ситуації в педагогічному процесі характеризуються великою мірою невизначеності, багатозначності, багатовимірності, неструктурованості. Також він відмічає, що отримання зворотного зв'язку в педагогічному процесі ускладнене або дуже каналізоване (через оцінку успіхів навчальної діяльності). Працюючи наодинці з класом, педагог, як правило, перебуває в сильній психічній напрузі. З огляду на те, що педагогічну взаємодію наперед задати важко, то у кожній конкретній ситуації від педагога вимагається не лише реактивна поведінка, але й активна регуляція як своєї поведінки, так і поведінки учнів. Таке спочатку підвищене нервово-психічне навантаження сприяє підвищенню вірогідності дезадаптивної регуляції інтелектуальної й емоційної сфери [3, 48].

Слід зазначити, що під сучасну пору науковцями описується ще один чинник конфліктності у взаєминах, що має статусний характер. Як зауважують В.І. Добриніна і Т.Н. Кухтевич, нині “викладач у системі ВНЗ наділений величезною владою над студентами, але в соціальній і повсякденній побутовій сфері на нього, іноді, мало хто зважає. Тому викладач, з одного боку, формально – суб'єкт формування інших суб'єктів, а з іншого – суб'єкт, у якого в суспільстві низький соціальний статус” [2].

Аналізуючи саму навчальну діяльність, автори зауважують, що вона потребує великих затрат часу й енергії, які часто призводять до перевантажень організму [6, 153]. Про це також свідчать дані Всесвітньої організації охорони здоров'я, згідно з якою саме студенти характеризуються гіршими показниками фізіологічних функцій у своїй віковій групі. Вони лідирують за кількістю хворих на гіпертонію, тахікардію, діабет, нервово-психічні порушення.

Проте саме студентський вік 18 – 25 років характеризується найвищим рівнем таких показників, як м'язова сила, швидкість реакції, моторна спритність, швидкісна витривалість тощо. Зазвичай, в цьому віці досягають максимуму у своєму розвитку не лише фізичні, але й психологічні властивості і функції: сприйняття, увага, пам'ять, мислення, мова, емоції та почуття. Особливо бурхливо в період навчання у ВНЗ розвиваються спеціальні здібності [5, 154]. Ці факти дали змогу Б.Г. Ананьєву

зробити висновок про те, що цей період життя максимально сприятливий для навчання і професійної підготовки.

Емоційна сфера у студентському віці приходиться до деякого врівноваженого стану, “заспокоюючись” після свого бурхливого розвитку і бродіння у підлітковий період. Але певні відгомони минулих “бур” іноді дають про себе знати, особливо у студентів із затримками особистісного розвитку, тобто тих, які страждають на інфантилізм. Спостерігається гіпертрофоване і дещо абстрактне незадоволення життям, собою й іншими людьми. При неадекватній педагогічній дії такі стани можуть бути причиною деструктивних тенденцій у поведінці [4,155].

На думку Б.Г. Ананьєва, цей вік характеризується найбільш активним розвитком моральних і естетичних почуттів, становленням і стабілізацією характеру, опануванням повного комплексу соціальних ролей дорослої людини. Подібну думку висловлює Р.Х. Шакуров [8, 47]. Він пише, що в цьому віці відбувається засвоєння тих соціальних норм, цінностей і критеріїв, які не були актуальні на ранніх етапах соціалізації. У цей час “завершується інтеріоризація багатьох ціннісних еталонів суспільства, особливо моральних. Тому вони [студенти. – з.к.] оцінюють викладача не лише за критерієм особистої значущості для себе, його дій і вчинків, але і з соціоцентричних позицій – з позицій його відповідності моральним еталонам і нормам”.

Природно, всі описані психофізіологічні особливості впливатимуть і на характер стосунків між викладачем і студентом. Так, на відміну від стосунків учителів середньої школи з учнями, стосунки між викладачем і студентом ВНЗ характеризуються більшою офіційністю. Різні взаємини породжують різні вимоги та нормативні очікування сторін.

Тісний зв'язок з нормативними очікуваннями, як уже говорилося, має така категорія, як справедливість. Особливої важливості поняття справедливості набуває в педагогічних конфліктах. На думку В.О. Сухомлинського, найчастіше конфлікт виникає тоді, коли учитель думає про дитину несправедливо. Думайте про дитину справедливо – і конфліктів не буде [7].

Слід зазначити, що завдяки специфіці навчальної діяльності, більшість конфліктів між викладачем і студентом проходять при “свідках” – в академічній групі. У результаті в таких кон-

фліктах сильнішим стає бажання учасників зберегти свою репутацію, що призводить до того, що сторони займають жорсткі позиції. Ймовірно, саме цією специфікою пояснюється велика кількість деструктивних конфліктів у навчальній діяльності. За даними, наведеними у книзі А.Я. Анцупова, А.І. Шипілова, в міжособистісному конфлікті учителя й учня велика доля негативних наслідків (83%), порівняно з позитивним впливом конфліктів [1, 358].

Незважаючи на те, що досить часто міжособистісний конфлікт сприймається як “єдиноборство”, соціальна спільнота, до якої належать і на яку орієнтуються сторони, завжди, хоч іноді і незримо, присутня при зіткненні [5]. Присутність інших учнів робить їх зі свідків учасниками, а конфлікт набуває виховного сенсу і для них; про це завжди доводиться пам’ятати учителям.

Окрім уже описаних особливостей, А.Я. Анцупов, А.І. Шипілов називають такі:

1) відповідальність учителя за педагогічно правильне розв’язання проблемних ситуацій;

2) різниця у життєвому досвіді учасників породжує різну міру відповідальності за помилки при розв’язанні конфліктів;

3) різне розуміння подій та їхніх причин. Конфлікт “очима учителя” й “очима учня” виглядає по-різному, тому учителям не завжди легко зрозуміти глибину переживань дитини, а учневі – впоратися з емоціями, підпорядкувати їх розуму;

4) професійна позиція учителя в конфлікті зобов’язала його взяти на себе ініціативу у розв’язанні і на перше місце зуміти поставити інтереси учня як особистості, які формується. Існує пряма залежність між розв’язанням конфлікту (рівнем його успішності) і тією позицією, яку займає педагог щодо конфлікту;

5) будь-яка помилка учителя при розв’язанні конфлікту породжує нові проблеми і конфлікти, в які включаються інші учні;

6) конфлікту в педагогічній діяльності легше запобігти, ніж успішно розв’язати [1, 357 – 358].

Окрім виявлених особливостей, педагогічні конфлікти мають багато спільного з міжособистісними конфліктами в інших професійних галузях. Джерела та причини конфліктів мають дуже багато спільного з класифікаціями інших типів конфліктів.

Л.В. Сімонова виділяє джерела конфліктів, зважаючи на характер взаємин між учнями і викладачами [4, 58 – 59]. Вона виділила три типи взаємин, які якнайповніше характеризують стосунки учителів і учнів:

1) ділові, що виникають між учителями та учнями з приводу самої навчальної діяльності;

2) “рольові”, що виникають з необхідності учителів і учнів дотримуватися певних норм, правил і способів поведінки, відповідно “ролі” учителя і учня;

3) особистісні, які встановлюються між учителями й учнями у процесі їхнього взаємодії і зазвичай визначаються особистісними властивостями.

Дослідники пропонують різні класифікації його причин. Так, Л.В. Сімонова виділяє три групи педагогічних конфліктів, що виникають у процесі спілкування педагогів і старшокласників [4, 60 – 61]:

1) навчальні – як реакція на перешкоди до досягнення цілей навчальної діяльності. Цей тип конфліктів виникає при порушенні взаємозв’язків ділового характеру;

2) “конфлікти очікувань” – як реакція на поведінку, що не відповідає прийнятим нормам стосунків між педагогами і учнями, рівню їх очікувань. Цей тип конфліктів виникає при порушенні взаємозв’язків “рольового” характеру;

3) “конфлікти особистісної несумісності” – що виникають через особистісні властивості учителя й учнів, особливості характеру й темпераменту.

Окрім цього, Л.В. Сімонова виділяє особистісні властивості “неконфліктного” і “конфліктного” учителів [4, 103 – 104].

Зокрема, “неконфліктний” учитель є людиною м’якою, недомінантною у спілкуванні; неспокійною, заклопотаною своїми справами та вчинками; у своїх рішеннях спрямованою на клас; комунікабельною; з належною емоційно-вольовою регуляцією; практичною спрямованістю інтелекту; адекватною або дещо заниженою самооцінкою.

“Конфліктний” учитель – це людина жорсткіша, домінантна у спілкуванні; безтурботна, розслаблена у справах; самодостатня; менш комунікабельна; з нижчою емоційно-вольовою регуля-

цією; абстрактно-догматичною спрямованістю інтелекту; адекватною або завищеною самооцінкою.

Експериментальні дослідження показують, що частота й характер конфліктів залежить від рівня розвитку учнівського колективу та навчально-виховного колективу загалом. Чим вищий рівень соціально-психологічного розвитку групи, тим рідше в ній складаються конфліктні ситуації, в основі яких лежать індивідуалістичні тенденції її членів [5].

Здатність знати й розуміти студентів, адекватно оцінювати їхні особистісні властивості і стани викладачі вважають однією з найважливіших професійних якостей, пише В.Д. Смірнов. Проте вони, як правило, докладають дуже мало зусиль, щоб підвищити свою підготовку в цій галузі. Він пояснює це тим, що викладачі зазвичай переоцінюють свої знання і рівень підготовки в цій області [5, 152].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, педагогічні конфлікти мають свої особливості, які відділяють цей вид конфлікту від інших міжособистісних конфліктів. Багато в чому це пов'язано з особливостями педагогічного процесу, який конфліктний “за своєю природою”. Нині існує велика кількість публікацій, присвячених проблемі педагогічних конфліктів. Проте дослідженням конфлікту характерна деяка однобокість: більшість їх присвячена вивченню конфліктів у школі. Конфлікти у ВНЗ між викладачем і студентом детерміновані.

Перспективою наших досліджень є визначення ролі емоцій, що виникають у конфлікті і супроводжують його.

Література

1. Анцупов А.Я., Шипилова А.И. Конфликтология : учебник для вузов. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 551 с.
2. Добрынина В.И., Кухтевич Т.Н. Социальные конфликты в высшей школе России // Соц.-полит. журнал. – 1994. – № 3 – 6. – С. 169 – 180.
3. Кришбаум Э.И. Психолого-педагогический анализ конфликтных ситуаций в педагогическом процессе : дис. ... канд. психол. наук. – Л., 1986. – 252 с.
4. Симонова Л.В. Межличностные конфликты педагогов и старшеклассников и пути их разрешения : дис... канд. психол. наук. – М., 1989. – 19 с.

5. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности : учеб. пособие для слушателей фак.-ов и ин-тов повышения квалификации преподавателей вузов и аспирантов. – М. : Аспект пресс, 1995. – 271 с.

6. Социальная психология : учебное пособие для студентов пед. ин-тов / А.В. Петровский, В.В. Абраменкова, М.Е. Зеленова и др.; под ред. А.В. Петровского. – М. : Просвещение, 1987. – 224 с.

7. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива. М.: Просвещение, 1981. – 185 с.

8. Шакуров Р.Х. Психология межличностных отношений в ССУЗ. – Казань : ИССО РАО, 1998. – 124 с.

Ковальчук Зоряна. Социально-психологические конфликты в диаде преподаватель – студент вуза. В статье рассматривается специфика социально-психологических конфликтов в диаде преподаватель-студент вуза. Показано различие между конфликтами, которые зарождаются между преподавателями и студентами, и конфликтами, которые происходят в школе между учителями и учениками. Анализируются источники возникновения конфликтов, рассматриваются их классификация и типология: конфликты, возникающие в процессе учебной деятельности, “конфликты ожиданий”, “конфликты личностной несовместимости”.

Ключевые слова: конфликт, межличностное общение, преподаватель, студент вуза, типология конфликтов, педагогическая деятельность.

Kovalchuk Zoryana. Social and psychological conflicts in the dyad teacher – student of the university. The article examines the specific social and psychological conflicts in the dyad teacher-student of the university. It shows the difference between the conflicts that arise between teachers and students, and conflicts that occur at school between teachers and students. The author analyzes sources of conflict, regarding the classification and typology: the conflicts that arise in the process of learning activity, “conflicts of expectations”, “conflicts of personal incompatibility.”

Key words: conflict, interpersonal communication, teacher, student, university, typology of conflicts, educational activity.